

MEVLANA'NIN ESERLERİNDE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA, SOSYAL STATÜ VE İŞ BÖLÜMÜ

Mustafa TEKİN*

Şüphesiz Mevlana Celaleddin Rumi ilk planda tasavvufi yönüyle belirir. Tasavvuf ise dinin subjektif vechesiyle ilgilenen bir daldır. Bu çerçevede Mevlana'nın eserleri üzerinde sosyolojik muhtevalı bir çalışma yapmanın ne derece mesai gerektireceğini kestirmek zor değildir. Fakat tarih içerisinde bize ait tüm birikimlerin diğer bilimlere nispeten yeni olan din sosyolojisinin bakış açısıyla incelenmesi de kanaatimce din sosyologlarının önünde bir görev olarak durmaktadır.

Bu çerçevede Türk tarihine mal olmuş ve ayak izleri her devirde arkadan gelenlerce takip edilmiş ve hatta ünü ülke sınırlarını aşmış olan Mevlana Celaleddin Rumi'nin topluma bakışını incelemek enteresan olacaktır. Ayrıca Mevlana'nın eserlerini tasavvufi, kelami, sanatsal v.s. birçok incelemelerinin yanında, Mevlana'yı topluma bakışıyla incelemek bu makaleyi orijinal ve ilklerden kılabilir kanaati taşımaktayız.

Şüphesiz sosyolojinin konusu çoktur. Bütün konuları ele almak bir makalenin hacmini aşacaktır. Dolayısıyla biz bu makalede Mevlana'nın eserlerine yansıyan toplumsal tabakalaşma, sosyal sınıflar, sosyal statü ve hareketlilik işbölümü ve sosyal farklılaşma konularını ele almakla yetineceğiz.

A) Toplumsal Tabaklaşma ve Sosyal Sınıflar :

Mevlana'nın eserlerinde sistematik olarak bir toplumsal tabakalaşmadan söz edemesek de genel olarak sosyal sınıfları belirleyen

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arş. Gör.

faktörleri ve çeşitli kriterlere göre belirlenmiş sosyal sınıfları bulmak mümkündür.

Tabakalaşma, kişilerin ve grupların az veya çok, fakat belirli derecede sürececek bir statüler hiyerarşisi içerisine girmesi, konulması sürecidir¹. Sosyal sınıflar ise tabakalaşmanın birer ürünüdürler.

Tabakalaşma çeşitli kriterlere göre farklı hiyerarşik tablo oluşturur. Din, ekonomi, eğitim v.b. unsurlar tabakalaşma kriteridirler.

Ekonomi kriteri çerçevesinde Mevlana'nın eserlerine göz attığımız zaman O'nda dört sosyal sınıf görürüz. Mevlana zengin, fakir ve kölelerden eserlerinde bahsederken, orta sınıfı biz ifadelerden çıkarmaktayız.

Mevlana, "Yoksulluğu kınama, mal ve para başta külâh gibidir. Külâha sığınan keldir. Zengin kulağına kadar ayıp içine dalmıştır. Fakat malı vardır, mal ayıbını örter. Yoksulların mülkten maldan öte, ululuk sahibi Tanrı'dan pek büyük bir rızıkları vardır."² derken iki uç sınıf olan zengin ve fakirlerden bahseder.

Bunun yanısıra bir de orta sınıf vardır ki, Mevlana bunu direk olarak zikretmez. Ama eserlerinde sık sık marangoz, terzi³, değirmenci ve ekmekçi,⁴ hacamatçı ve bakkal⁵ gibi meslek gruplarında bahseder. Bunlar Mevlana'nın eserlerinde belirttiği ifadelerle göre ortak sınıfı oluştururlar.

Ayrıca köleler sınıfı vardır. Bunlar ellerinde ekonomik ve sosyal hakları olmayan, statüsü bulunmayan kimselerdir. Mevlana'nın işaret ettiğine göre köleler, toplum içinde bir takım dış özellikleri itibariyle bilinmektedirler. Bunların yüzleri dağlanmış olması sebebiyle herkes tanımaktadır.⁶

¹ Sulhi Dönmezer, sosyoloji, Ankara, 1984, s. 304

² Mevlana Celaleddin Rumi, Mesnevi, Çev. Veled İzbudak, C.1, İst, 1991, s. 188-189

³ Mevlana, Fihi mafih; Çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, İst., 1990, s. 170

⁴ Mevlana, Divan-ı Kebir, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., 1957, s. 142

⁵ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 20

⁶ Mevlana, Divan-ı Kebir, c. 4, s. 314

Bu sosyal sınıflarda mensubiyetin geliştiğini dolayısıyla sınıf şuurunun varlığını Mevlana bir sofinin ağzından dile getirir; “iyi ama biz yoksuluz, perişanız. Bu kadının ailesi mallı mülklü kişiler.”⁷

Sosyal sınıfların belirlenmesinde önemli bir faktör olan hayat üslubuna da temas eden Mevlana, zengin ile fakirin yaşayışının aynı olmadığını, yoksulun bir kuyruk parçası bularak her sabah bıyıklarını onunla yağladığını, zenginlerin yanına varınca “yağlı yemek yedim” diye söylediğini⁸ ifade eder. Bu ifadelerden yola çıkarak ayrıca sınıf atlama olgusunun da belirtildiğini söyleyebiliriz.

Mevlana yoksulluğu daha çok tercihe sayan görmektedir. Bunu, “yoksulluk daha iyidir”⁹ ifadesiyle belirtir. O’na göre fakirler doğru insanlardır, söyledikleri yalan değildir.¹⁰ Din fakirlik arasında da ilişki kuran Mevlana fakirlerin kalplerinin Tanrı tecellisinin mekanı olacağını şöyle ifade eder: “Fakirlerin esvabi parça parça olduğu zaman kalbi açılır ve tecellilerin yeri olur.”¹¹

Bütün bu bilgilerin ışığında Mevlana’ya göre zenginler dine karşı daha ilgisizdir diyebiliriz. Hatta ekonomik açıdan güçlendikçe, otorite ve kudret sahibi oldukça, dine karşı ilgisizliğinin boyutlarının büyüdüğüne işaret eder.

Mevlana kudret, otorite kriterine göre de bir tabakalaşma öngörmektedir. Bu açıdan üç sınıf belirler. Bunlar; yönetenler, alimler (Batılı anlamda aydınlar) ve yönetilenlerdir. Mevlana, “kendisinde büyüklük ve saltanat olan kimse bu miskinlerle bir olabilir mi?”¹² derken yönetenler ve yönetilenler sınıfına işaret etmiştir.

Mevlana halkın gerçeğe eremediğini, gerçeği görmelerinin ancak alimlerin sayesinde sözkonusu olacağını bildirir. Mevlana’ya göre halk, bir güç odağı değildir, güç aydınlarda ve yöneticilerde bulunur. Alimler yöneticilerin üstündedir. Yönetici de eğilmeye muhtaçtır. Mevlana halkın

⁷ Mevlana, Mesnevi, c. 4, s. 16

⁸ Mevlana, Mesnevi, c. 3, s. 58

⁹ Mevlana, mesnevi,c.6,s.29

¹⁰ Mevlana, Fihi mafih, s. 189

¹¹ Mevlana, Fihi mafih, s. 197

¹² Mevlana, Fihi mafih, s. 150

yöneticiye uyması gerektiğini söylerken Hz. Musa (A.S)'ı örnek verir ve Tanrı'nın ilim sahibi olduğunu vurgular.¹³ Fakat bu arada emirlerden yardım gören, onlar vasıtasıyla kuvvet kazanan, onların korku ve himmetiyle okuyan alimlerin de çok kötü kimseler olduğunu vurgular.¹⁴

Mevlana iktidar sebebiyle hayat üslubunda da sınıflar arasında fark olacağını bir anekdot ile anlatır; Bir ormanda aslan, kurt ve tilki vardır. Aslan kraldır. Ortada pay edilmesi gereken av hayvanları vardır. Aslan kurda bunları pay etmesini söyler. Kurt da “padişahım, yaban öküzü senin payın, o büyük sen de iri ve çeviksin, keçi orta boyda, orta irilikte, o da benim. Tilki sen de tavşanı al, tavşan tam sana münasip”¹⁵ der.

Mevlana'ya göre, yönetenler adaletle yönettiği müddetçe onlara yardımcı olması istenen halk, yani yönetilenler yaratının emanetidirler ve İslam ölçülerine göre, emanet kutsaldır.¹⁶ Bu nazik denge korunmalı ve yöneticiler Tanrı'nın emanetine sadık olmalıdırlar.

Mevlana toplum içindeki kişileri ya da grupları prestij kriterine göre de değerlendirmiştir. Tabakalaşmanın prestij boyutu hiyerarşi içinde değerlendirilmiş olan mevkilerinin nisbi değerlerinin farklılığı demektir; prestij, önemi toplumdaki topluma değişen bir takım unsur ve faktörlerden oluşur. İnsanın cedleri, servet, özel roller, eğitim derecesi, din, bireysel ya da biyolojik karakteristikler gibi¹⁷

Mevlana din kriterine göre de tabakalaşmayı öngörür. Buna göre üç toplumsal sınıf vardır; Avam, halk, Tanrı aşıkları. Mevlana, “avamın taklidinin kuvveti ne olabilir ki?”¹⁸ diyerek avam sınıfının bilinçten yoksun, taklitçi ve alt bir sosyal sınıf olduğunu vurgular.

“Avam” kavramı Mevlana'dan bu yana Mevleviler tarafından, ister zengin, ister vezir olsun, isterse ekonomik açıdan en yüksek mertebeye

¹³ Nilgün Çelebi, “Fihi mafih'okumak”,2. milletlerarası mevlana Kongresi,Konya,1991,s.129-130

¹⁴ Mevlana, Fihi mafih, s. 3

¹⁵ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 244

¹⁶ M. Necati Sepetçioğlu, “Mevlana Celaleddin Rumi'de Yönetenler ve Yönetilenler”, 2. Milli Mevlana Kongresi, Konya, 1987, s. 155

¹⁷ Sulhi Dönmezer, a.g.e., s. 306

¹⁸ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 30

çıkmiş bulunsun aşktan mahrum, tevhidden habersiz benliğine bağlı, hakikate yabancı, dünyaya ve dünya zinetlerine dalmış kişileri ifade eder.¹⁹ Mevlana'nın eserlerinden anladığımızı göre avamın üstünde orta sınıf halk tabakası vardır. Bunlar taklit ehlidirler ve avam kadar bilinçsiz ve cahil değildirler.

Diğer bir sınıf Tanrı aşıklarıdır ki, bunlar Tanrı'ya aşık olan, kendilerini onda yok etmeyi amaçlayan kişi ya da gruplardır. Mevlana açısından statüsü en yüksek sınıf budur. Mevlana, aşıkların derecesinin asli olduğunu, avamın makam ve derece için aşağılıklara katlanıp bayağı hallere düştüğünü ifade eder²⁰

Bundan başka Mevlana insanları şehirli ve köylü olmak üzere iki sınıfa ayırır. İfadelerden anladığımız kadarıyla şehirli ve köylü fiziki olmasının yanısıra sosyolojik bir gerçekliği belirtmektedir. Mevlana bununla ilgili olarak bir anekdot anlatır;

Bir köylü ile bir şehirli arkadaş olmuşlardı. Köylü şehre geldikçe şehirliye konuk olur, şehirli onu misafir eder, iki-üç ay bakardı. Köylü ise her geldiğinde devamlı şehirliyi köye davet ederdi. Nihayet en sonunda, şehirli ailesiyle köye doğru yola çıktı. Oraya varınca, köylü onlardan kaçmaya, bağ bahçesine yüz tutmasınlar diye yüzünü gizlemeye koyuldu. Köylünün evindekiler kapıyı kapadılar. Aç susuz kaldılar. Bu arada şehirli kendini tanıtıp eski hatıralarını hatırlatmak, cömertliği ve ikramından dem vurmak istediye de köylü bunları tanımazlıktan geldi. Mevlana'ya göre, köylü şaşkın bir halde buğdaya dalıverip, Hz. Peygamber'i (S.A.V.) ayakta yalnız bırakan bir tiptir. Köylü kendini arif gibi tanıtan fakat aslında hiçbir şeyden anlamayan kişidir. Köy adamı ahmak hale kor. Akli nursuz, fersiz hale getirir.²¹

Mevlana'ya göre şehirli edep ve zeka ehli olurlar.²² Bütün bu bilgilerin ışığında şehirli, köylülere nazaran statü itibariyle hiyerarşi içerisinde daha üstte yer almaktadırlar diyebiliriz.²³ Böylece Mevlana

¹⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, Mesnevi ve Şerhi, Ankara, 1989, c. 1, s. 175

²⁰ Mevlana, Mesnevi, c. 2, s. 84

²¹ Mevlana, Mesnevi, c. 3, s. 19-25

²² Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 190

²³ Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 12-13

şehirlilere çok büyük bir üstünlük atfeder. Şehirlilerin dindar olduğunu söyleyerek dinlerin şehir ortamında daha çok gelişme bulacaklarını ima etmiştir.

B) Sosyal Statü ve Hareketlilik:

Bir toplumda tabakalaşma ve sosyal sınıflar varsa ki mutlaka vardır orada sosyal statüden ve hareketlilikten bahsedebiliriz.

Statü nedir? Sosyal statü, kişinin çevresindekilerin, toplum içinde ona nesnel olarak uygun gördükleri mevki ve pozisyonudur.²⁴ Mevlana, “şu balçıktan yapılan yıkık yer baykuşun yurdudur. Zümrüdüanka gibi yücelerde uçan kuşa bu alan nereden layık olacak”²⁵ diyerek statülerin varlığına işaret ediyor.

Mevlana, sosyal statünün belirleyicilerinden olan soy bağına net olarak belirtmezse de eserlerinde sultan, padişah gibi bahsettiği kişiler statülerini doğuştan kazanmaktadırlar. Asil bir aileye mensupturlar. Bu da Mevlana'nın soy bağına sosyal statünün belirleyicilerinden olarak görmesi demektir. Ayrıca Mevlana burada doğuştan elde edilen statüye de (ascribed status) işaret eder. Zira padişahlık soy yoluyla devam eder.

Sosyal statünün belirleyicileri sadece soy değil, bunun yanı sıra ekonomik faktör, işlevsel yararlılık, eğitim, din ve biyolojik karakterlerdir.²⁶

Mevlana ekonomi faktörüne işaret ederek “senin en aşağılık kulunun giydiği abaya, padişahlar taçlarını kemerlerini saçı olarak saçarlar.”²⁷ der. Yine Mevlana, “Bu köyde ikinci değilim ki köy ağasından kaçayım”²⁸ derken aynı gerçeğe işaret etmektedir. Böylece Mevlana kişinin harcamalarından, yaşam tarzından, giyinişinden dolayı toplumun ona bir statü atfettiğini belirtiyor.²⁹

²⁴ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Konya, 1993, s. 30

²⁵ *Divan-ı Kebir*, c. 2, s. 11

²⁶ Joseph Fichter, a.g.e., s. 32-33

²⁷ Mevlana, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 110

²⁸ Mevlana, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 454

²⁹ Mevlana, *Mesnevi*, c. 2, s. 113

Fakat din faktörü statünün belirlenmesinde Mevlana'ya göre daha çok önem kazanmaktadır. Mevlana bunu şu şekilde dile getirir. "Tanrı'ya yüzü yok alem yanında kadru kıymet kazanmış."³⁰ Öyleyse Mevlana açısından anahtar statü dindir. Kişinin ailevi, ekonomik statüleri olabilir. Ama dini statü başat durumdadır. Kişinin genel statüsünü belirlemede Mevlana ilk sırayı dine vermektedir.

Fakat bununla Mevlana statü belirleyici olarak sadece dini kabul etmiş değildir. Ayrıca ekonomi, eğitim v.b. faktörlerinin de belirleyicilikleri sözkonusudur.

Yine Mevlana aşka düşüp alçalan kişinin, yücelip üstün olacağını söyler ve arkasından insanın ekonomik açıdan iyi durumda olsa bile Tanrı aşığı olması gerektiğini belirtir.³¹ Mevlana Fir'avn'ı örnek vererek Tanrı'nın ona dörtyüz yıllık ömür mal, mülk ve iktidar verdiğini ama buna rağmen Tanrı'dan uzak kaldığını belirtir.³² Bunun sonucu olarak aşağılanmış ve kökü kazanmıştır.³³

Mevlana Tanrı'ya kulluk etmenin sultanlıktan iyi olduğunu söyleyerek şöyle devam eder; "Ben ondan hayırlıyım sözü şeytan sözüdür. Be aşağılık! Adem'in kulluğuyla İblis'in kibrine bak da aradaki farkı gör. Adem'in kulluğunu seç."³⁴ Böylece Mevlana dini statünün başatlığını ifade etmiş olur.

Adem'in statüsü yüksek iken, şeytan kıyas yaparak sosyal statüsünün Hz. Adem'den üstün olduğunu iddia etmiş, Hz. Adem'e secde etmekle statüsünün düşebileceği endişesine kapılarak secde etmemiştir. Bunun neticesi olarak statüsü düşmüştür. Halbuki daha önce melek idi.³⁵ Mevlana şeytan ile Hz. adam arasında geçen olayları kitabında anlatır.

Mevlana'nın din kriterini ölçü olarak yaptığı tabakalaşmada en alt ve üst tabakaları oluşturan avam ve Tanrı aşıkları sınıflarında ortaya

³⁰ Mevlana, Mesnevi, c. 2, s. 113

³¹ Mevlana, Divan-ı Kebir, c. 2, s. 176

³² Mevlana, Fihi Mafih, s. 354-355

³³ Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 346

³⁴ Mevlana, Mesnevi, c. 4, s. 268

³⁵ İhsan Süreyya Sırma, "Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, İstanbul, 1991, s. 32

çıkan davranışlar da statülerine uygun olmaktadır. Mevlana bunu şöyle ifade eder. “Avamdan olan yer, yediği hasislik ve hased olur. Havastan olan yer, yediğinden Allah nuru husule gelir.”³⁶

Sosyal statüde bir üstünlük sözkonusudur. Mevlana, “üstünlükler Hak’tan gelir.”³⁷ diyerek sosyal statüleri ve statülerarası hareketliliği Tanrı’nın tayin ettiğini belirtir. Mevlana bu hususu teyiden şöyle der. “Birisine sen devlet verir, birisini sen ikbale eriştirirsen hiçbir kimse, hiçbir şey ondan o devleti ikbali alamaz.”³⁸ Öyleyse sosyal statülerin tayini, sosyal sınıfların tayini, v.b. hep Tanrı’nın istemesiyle olmaktadır. Mevlana burada zimni olarak Tanrı’nın toplum için (Sünnet) belirlediğini de ifade etmektedir. Tanrı bu hususta da gaye ve düzen tesis etmiştir.

Mevlana “mektepten çıkınca yükselir, en yüce mevkiye sahip olur.”³⁹ diyerek eğitim yoluyla statü kazanma olayına işaret etmektedir.

Kişinin toplum içinde statüsünü belirleyen şeylerden biri de işlevsel yararlılıktır. İşlevsel yararlılık kişinin yaptığı şeye göre değerlendirilmesidir.⁴⁰ Mevlana şöyle söyleyerek bu hususu belirtir. “A yüzü demircinin yüzü gibi kapkara kesilmiş kişi! Gel de dilberimi gör onu seyret.”⁴¹

Mevlana eserlerinde statü aktarımlarına da işaret eder. Mevlana, ilk önce sosyal statünün bir kişiye aktarımına örnek verir. Bununla ilgili olarak bir olay anlatır. “Bir fakih bez parçaları toplamış, sarığının içine ezip büzerek yerleştirmişti. Bu suretle kavuğunun büyük ve yüksek görünmesini, halkın kendisine ehemmiyet ve mescide gelince baş köşeye geçirilmeyi istiyordu.”⁴²

³⁶Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 22

³⁷ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 110

³⁸ Mevlana, Divan-ı Kebir, c. 2, s. 221

³⁹ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 221

⁴⁰ Joseph Fichter, a.g.e., s. 33

⁴¹ Mevlana, Divan-ı Kebir, c., s. 113

⁴² Mevlana, Mesnevi, c. 4, s. 129

Yine Mevlana devlet büyüklerine yazdığı bir mektupta ismini belirttiği bir şahsa iş verilmesini, böylece sosyal statüsünün artacağını söyler⁴³

Bir de Mevlana kişinin sahip olduğu sosyal statüsünün, müesseseye aktarımından bahseder. Bunu Hz. Peygamber devrinden örnekendirir. “Hz. Peygamber (SAV): Ey Tanrım! Benim dinimi ömerle destekle yahut Ebu Cehil’le buyurdu. Çünkü ikisi de kendi zamanlarında kuvvet, mertlik ve korkusuzluklarıyla tanınmışlardı.”⁴⁴ Burada Hz. Ömer ve Ebu cehil’in sahip olduğu sosyal statünün dine aktarımı sözkonusudur.

Mevlana sosyal hareketlilikten de bahseder. Sosyal hareketlilik, fertlerin, ailelerin ve sosyal grupların toplum içinde sahip oldukları bir statüden diğer bir statüye doğru olan hareketlilikleridir.⁴⁵ Mevlana bununla ilgili anekdot anlatır.

Orman içinde aslan kraldır. Diğer hayvanlar zulüm ve korku içerisindeyler. Aslan’ın iktidarı sebebiyle toplumsal statüsü yüksektir. Düzen şöyle işlemektedir. Bütün av hayvanlarını sırasıyla her gün bir tanesi aslana yem olacaktır. Nihayet bir gün sıra tavşana gelir. Tavşan aslana oyun oynar ve onun ölümüne sebep olur. Av hayvanları zulümden kurtarır. Birden sosyal statüsü artar. Bunun üzerine tavşan yukarıda belirttiğimiz sözü söyler: “Üstünlükler haktan gelir.”⁴⁶

Mevlana ekonomik açıdan da sosyal statüde hareketliliğe örnek verir. Mevlana bunu şöyle anlatır; Bir köyde iki kişi evlenirler. Tanrı onlara zenginlik verir. Bir çok koyunlar, öküzler, altın eşya, hizmetçi ve köle bağışlar. Son derece zenginleştiklerinden günün birinde şehre giderler. Saraylar satın alıp uçaklarıyla orada yaşamaya başlarlar.⁴⁷

Mevlana başka bir örnek verir; “Külhancıbaşı çırağına, şunu yap, bunu yap diyordu. Çırac büyük bir çeviklikle çalışıyor ve külhancıbaşının emrini yerini getiriyordu. Sonunda külhancıbaşı, “evet işte her zaman böyle çevik ol. Eğer sen daima böyle eli çabuk olur ve edebini muhafaza

⁴³ Mevlana, Mektubat, s. 134

⁴⁴ Mevlana, Fihi mafih, s. 250

⁴⁵ Mustafa Erkal, Sosyoloji, İst., 1987, s. 207

⁴⁶ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 72-82

⁴⁷ Mevlana, Fihi Mafih, s. 309-310221

edersen yerimi sana verir, seni kendi yerimi oturturum.”⁴⁸ Burada aynı zamanda bireyin kendi çabalarının sonucu elde ettiği başarılı statüye de işaret vardır.

Mevlana sadece statü yükselmesini değil, statüde düşmeye de örnek verir: “İmriül Kays ilk önce padişahken daha sonra tahtını bırakıp ameleliğe başladı.”⁴⁹ Mevlana toplum içinde sosyal statüde düşme meydana gelmesinin kişi için psikolojik olarak, çok kötü olacağını ifade eder. “yücelikten horluğa düşmek bedenden bir uzvu kesmektir.”⁵⁰

Mevlana dini statü açısından da hareketliliğe işaret eder ve buna Hz. Yusuf’a (AS) örnek verir. “Yusuf ağlıya ağlıya babasından ayrılıp yolculuğa çıkmadı mı? Yolculuktan kutluluğa ermedi mi? Padişahlığa kavuşmadı mı? Zaferler elde etmedi mi?”⁵¹ Hz. Yusuf’un Peygamberliğe ulaşarak dini statüsü yanında, ekonomik yönden de statüsü artmıştır.

Mevlana dini bir öge olan sabır ve sosyal statü arasında da ilişki kurarak, sabır sayesinde sosyal statünün artacağına işaret etmiştir. “Peygamberlerin münkirlere sabretmesi onları Tanrı hası yapmış, sahipkıran etmiştir.”⁵² Yine dua ile sosyal statü arasında da ilişki kuran Mevlana, dua ile kişinin sosyal statüsünün yükselebileceğine işaret eder. Buna Ashab-ı Kehf’in köpeğini örnek verir. “Tanrı yolunda köpeğin sesi (niyazi) bile Tanrı cezbesiyledir. Çünkü Tanrı’ya her yönelen, bir yol kesicinin esiridir. Ashab-ı Kehf’in köpeği gibi. Pis şeylerden kurtulunca padaşahlar sofarasının başına oturdu.”⁵³

Mevlana dini hayat ile sosyal statüde hareketlilik arasında da ilişki kurar. Hz. Adem (AS)’ın yasak ağaçtan yemesi ile cennetten çıkarılması olayını örnek vererek şöyle der. “Cebrail, Hz. Adem’i perçeminden tutup güzeller bölüğünden ve şu cennetten çık dedi. Adem, yücelikten sonra bu aşağılık nedir? Dedi. Cebrail (AS) dedi ki; O lütuftu, bu da kahr.”⁵⁴

⁴⁸ Mevlana,Fihi Mafih, s. 320

⁴⁹ Mevlana,Mesnevi, c. 6, s. 316

⁵⁰ Mevlana,Mesnevi, c. 5, s.70

⁵¹ Mevlana,Divan-ı Kebir, c. 3, s. 206

⁵² Mevlana,Mesnevi, c. 6, s. 114

⁵³ Mevlana,Mesnevi, c. 3, s. 17

⁵⁴ Mevlana,Mesnevi, c. 5, s. 81

Demek ki dini hayattan uzaklaşma, Tanrı'nın çizdiği sınırlara dikkat etmemek kişinin sosyal statüsünü düşürebilir. Nitekim Hz. Adem'in cennetten dünyaya gelmekle sosyal statüsünde bir değişiklik olmuştur. Mevlana bütün bu hareketlilikte, dikey hareketliliklere örnek vermiştir. Bu bir sınıf ve statüden diğer sınıf ve statüye geçişi işaret eder. Zaten statüde değişiklik dikey hareketliliktir. Yatay hareketlilik bir statü ve sınıf hareketlenmesi değildir. Mevlana yatay hareketlilikten bahsetmez.

Mevlana'nın belirlediği toplum anlayışında tabaklaşma, sosyal sınıflar, sosyal statü ve hareketlilik mevcuttur. Bu da O'nun toplum anlayışının kapalı toplum olmadığını gösterir. Zira kapalı toplumlarda katı bir seddi vardır. Statüler doğuştan elde edilir. Daha doğrusu toplumca belirlenir. Sınıflardan diğerine geçiş çok zor, hatta imkansızdır. Bütün toplum hayatında bu katı sınıf taassubu kendini hissettirir. Aristokratik ayrıcalıklar ortaya çıkar, Avrupa'nın feodal yapısı içerisinde ortaya çıkan serf ve senyörler, Hindistan'daki kastlar gibi.

Halbuki Mevlana'nın ifadelerinde bir sınıf taassubu sezilmez. Aslında O dini statüyü başat konuma aldığı için İslam'la benzerlik arzeder. Böyle bir toplumda sınıf ve statüler arasında hareketlilik de daha kolaydır. Bu arada Mevlana eserlerinde erkeklerin kadınlara nazaran daha yüksek statü sahibi olduklarını beyan ederek, sosyal statünün belirleyicilerinden birinin de biyolojik karakter olduğunu beyan etmiştir.

Yine Mevlana'nın kendisi de dini statü açısından üst sıradadır. Halk da zamanında bu üstünlüğünü kabul etmiştir.

C) İşbölümü ve Sosyal Farklılaşma:

Mevlana'nın eserlerine bakarak işbölümünün ne kadar gelişmiş olduğunu anlayabiliriz.

Gerçekten işbölümü temelde insan faktörüne dayanır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi insanlar farklı kapasitededirler. Mevlana işbölümünü şu şekilde ifade eder. "Herkes kendi işçeğini görür."⁵⁵ Yine Mevlana, "Herkes bir sanat bir iş tutturmuş, rızkını öyle elde eder,"⁵⁶ der.

Demek ki insanların toplum hayatında işbölümü yaparak, farklı mesleklere sahip olmaları sosyal farklılaşmaya sebep olmaktadır.

⁵⁵ Mevlana, Mesnevi, c. 2, s. 33

⁵⁶ Mevlana, Mesnevi, c. 3, s. 118

Mevlana, toplumdaki sosyal işbölümünün, Tanrısal iradenin sonucu olduğunu, Tanrı'nın herkese yapabileceği görevi verdiğini, Tanrı'nın amacının yük yüklemek değil, yük almak olduğunu belirtiyor.⁵⁷

Mevlana'nın eserlerinde kapıcı, ekmekçi, bahçıvan⁵⁸, tellak⁵⁹, terzi, marangoz, kasap⁶⁰, polis, alim⁶¹, bakkal⁶², hekim, kuyumcu⁶³, tacir⁶⁴, ressam, testici, kaseci⁶⁵, v.b. birçok meslekler zikredilir. Böylece Mevlana'nın toplum anlayışında işbölümün çok yaygın olduğunu ve toplumun geniş ölçüde farklılaştığını görüyoruz.

Mevlana bu farklılaşmayı gerekli görür ve herkesin bir anlamda mesleğinde ihtisaslaşmasını öngörür. Bunu şu şekilde ifade eder. "Her biri öbürünün işini göremez."⁶⁶ Başka bir yerde, "Bir kişi hem dülger hem saka olamaz ya,"⁶⁷ der.

Mevlana bu türlü farklılaşmanın toplum içinde fonksiyonel olacağına dikkat çeker. Bütün bunlar bir toplumun bütünleşmesi ve sağlıklı işlemesi açısından önem taşımaktadır. Mevlana bu konuda şöyle der: "Çuhacı vezirlik için çuhacılığı bırakırsa bütün dünya çı çıplak kalır. Şu halde onu bu köpük parçası gibi olan dünyaya düzen vermek için yaratmışlardır."⁶⁸

⁵⁷ Nilgün Çelebi, "Fihi mafih'i Okumak," 4. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Konya, 1991, s. 129-130

⁵⁸ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 222-223

⁵⁹ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 240

⁶⁰ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 266-270

⁶¹ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 290-291

⁶² Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 20

⁶³ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 9

⁶⁴ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 132

⁶⁵ Mevlana, Mesnevi, c. 4, s. 231

⁶⁶ Mevlana, Mesnevi, c. 4, s. 164

⁶⁷ Mevlana, Mesnevi, c. 5, s. 199

⁶⁸ Fihi Mafih, s. 145-146

Yine Mevlana, “Birisi çuhacılığı kible edinmiştir., öbürü kaftan parası için padişaha bekçilik yapar”⁶⁹ derken yine bu hususu teyid etmektedir.

Aslında bütün meslek sahipleri, Mevlana’ya göre dünyanın düzeni için değil, kendileri için çalışırlar. Fakat bu arada dünyanın düzeni de sağlanmış olur. Mevlana bu konuda şöyle der. “Her kazanç sahibi de bunun gibi alemi ıslah için değil kendisi için çalışır. Her bir derdine bir melhem arar. Derken bu elem de bu yüzden düzene girer. Tanrı korkuyu bu alame direk yapmıştır. Herkes can korkusuyla bir işe sarılmıştır. Tanrı’ya hamdolsun ki, böyle bir korkuyu mimar etmiştir. Onunla yeryüzünü düzene koymuştur. Öküz bile yük çekmek için değil, dayak yeme korkusuyla eşyayı götürür. Şu halde, hakikatte herkese hakim olan bir varlıktır ve o duyularla duyulmaz, ama çok yakındır insana.”⁷⁰

Görülüyor ki Mevlana’da gerek dünyanın gerekse toplumun düzenini sağlayan Tanrı’dır. Fakat Tanrı, herkesin görevini yapması için onlara bir can korkusu vermiştir. Böylece toplumdaki bireyler aç kalma, dertlere düşme, v.b. korkular sebebiyle toplum düzenini devam ettirecek görevlerini yaparlar. Bu korku sebebiyle tüm kargaşalıklar önlenmiş olur.

Mevlana meslekleri olumlu ya da olumsuz şekilde de ele alır. Mesela bekçiden pek iyi sıfatla bahsetmeyen Mevlana, bunları saf diye niteler.⁷¹ Bundan başka defterdarlar, hesap memurları ve kalem ehli olanların iyi bir makama sahip olduklarını belirtir. Onların makamı Mevlana’ya göre padişahın sağ tarafıdır.⁷² Sağ taraf ise, hep yüceliği ifade eder. Böylece Mevlana’da sadece zanaatkar ve esnafları değil, memur tabakası dediğimiz kişileri de görmekteyiz.

Yine Mevlana kötü sıfatlar atfetmemesine rağmen fazla mala düşkün olup, dini ihmal eden taciri yermektedir.⁷³

Mevlana, “Ne ekinci gibi buğday başağı biçiyoruz?”⁷⁴ diyerek çiftçileri işaret eder. Yine, “Hükümün fitnesi kadiya afettir”⁷⁵ diyerek

⁶⁹Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 49

⁷⁰ Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 175

⁷¹ Mevlana, Mesnevi, c. 6, s. 342

⁷² Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 253

⁷³ Mevlana, Divan-ı Kebir, c. 4, s. 103

kadının toplumsal yapının işleyişindeki önemli fonksiyonuna dikkat çeker.

Bu arada alimlerin, emirlerinden yardım görme, onlar vasıtasıyla saygınlık kazanma ümidiyle yanlışlara sapmaları gerçeğine dikkat çekerek uyarır.⁷⁶

Mevlana'ya göre toplumda ortaya çıkan meslekler bir ihtiyaçtır. Bilgisizler için öğretmenler, hastalar için doktorlar, aç kimseler için ekmekçiler gereklidir.⁷⁷ Çeşitli mesleklerin ortaya çıkışı ihtiyaç ve talebin bir sonucudur.

Mevlana toplumsal yapıdaki her meslek kolunun diğeriyle ilgili olduğunu ve bunların tümünün bir bütün olup, birinin diğeriine etkileyeceğini şöyle belirtir. “Değirmenci der ki: A ekmek yiyen! Şu değirmen dönmeseydi kim ekmekçi olurdu.”⁷⁸

Yukarıdaki paragrafın ve tüm bilgilerin ışığında, Mevlana'da Durkheim'in organik dayanışmalı toplum modeline uygun bir işbölümü ve sosyal farklılaşma olduğunu görüyoruz. Durkheim'in modeli her ne kadar modern ve dışa açık toplumlarda görülüyorsa da benzerlikleri vardır. Zira iş sahaları bütünün birer parçalarıdır ve iş sahalarından birinde meydana gelecek bir aksaklık diğer faaliyetlere de yansır. Üstelik Mevlana'nın tarif ettiği ve içinde yaşadığı toplum kapalı, homojen bir toplum değildir.⁷⁹

Mevlana'yı takip edip dinleyenlere bakacak olursak, onların arasında çiftçiler, esnaflar, zanaatkarlar, bilginler, devlet adamları ve hükümdarları görürüz.⁸⁰ Bu da her bakımdan toplumun homojen yapıda olmadığını gösterir. Aynı zamanda O'nun yaşadığı toplumda çeşitli milletten ve dinlerden insanlar da bulunmaktadır. Tabi ki işbölümü ve

⁷⁴ Mevlana.Rubailer, s. 154

⁷⁵ Mevlana.Divan-ı Kebir, c. 4, s. 398

⁷⁶ Mevlana,Fihi Mafih, s. 3

⁷⁷ Mevlana,Fihi Mafih, s. 273-274

⁷⁸ Mevlana.Divan-ı Kebir, c. 4, s. 142

⁷⁹ Mustafa Erkal, sosyoloji, s. 268

⁸⁰ H. Ziya Ülken, “Mevlana ve Yetiştirdiği Ortam”, Bildiriler, Ankara, s. 236

sosyal farklılaşma deyince Mevlana dönemindeki Ahilik teşkilatından bahsetmemek olmaz.

Ahilik sisteminin kurucusu Şeyh Nasiruddin Mahmut'tur. Sonraları Ahi Evran ismiyle anılmıştır. Ahilik sistemi dini ve iktisadi bir sistemdir. Tekke ve zaviyelerde şeyh ve mürid ilişkilerini, işyerlerinde ise usta-kalfa – çırak ilişkilerini ve buna bağlı iktisadi hayata düzenlemektedir.

Çıraklıktan itibaren birlik içinde yükselmek için mesleki ehliyet ve liyakat şarttır. Çıraklar, mesleklerini iyi öğrenmedikçe dükkan açamazlardı. Esnaf ve dükkan sayıları, iş aletleri ve tezgahlar sınırlandırıldığı için ihtiyaca göre mal üretimi esastı. Ahilerin, zanaat sahipleri üzerinde bir şeyh gibi nüfuzu vardı.

Büyük şehirlerde çeşitli gruplar halinde teşkilatlanmış Ahilerin her biri müstakil bir zaviyesi vardır. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil ediyordu. Mal ve kalite kontrolü, fiat tesbiti bu birliklerin asli göreviydi. Teşkilata ilk girenlere çırak denirdi. Esnaf birliklerinin başında şeyh, halife veya nakipler, bütün esnafın en üst makamında ise Şeyhu'l Meşayih bulunurdu.

Ahilik bütün prensiplerini dinden almıştır. Ahiliğin esasları, ahlaki ve ticari kaideleri kitaplarda yazılıydı. Teşkilata girecek kimse, ilk önce bu kitaplarda belirtilen dini ve ahlaki emirlere uymak zorundaydı. Bu fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar; vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, affedicilik ve tevbe idi. Şarap içmek, yalan, zina, gıybet, hile gibi davranışlar meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.⁸¹

Herşeyden önce her esnaf grubu ayrı bir birlik oluşturuyordu, bu birlikler de "Şeyhu'l meşayih" isimli bir başkana bağlı idiler. Böylece Mevlana döneminde toplumun, son derece farklılaştığını görmekteyiz.

Ahiliğin temelde bağlı bulunduğu normlar dinidir. Böylece iktisadi ve dini hayat paralel olarak yürümektedir. Yani dinin kesin belirleyiciliği sözkonusudur. Bu teşkilata giren kişi mürid konumundadır. Teşkilatta sürekli kalabilmek için dini prensiplere dikkat etme zorunluluğu vardır. Şayet bir kişi islam dininin haramlarından birini işlerse bu, teşkilattan atılmasına yeter.

⁸¹ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *İslam Ansiklopedisi*, c.1, ankar, 1990,s. 540.-541

Görüldüğü gibi işbölümü ve sosyal farklılaşma ile din arasında son derece yakın ilişkiler vardır. Üstelik her zanaat kolunun bir piri mevcuttur. Bu da genelde bir peygambere kadar dayandırılır.

İktisadi hayat ile dini hayatın paralel olarak yürütüldüğü ve hatta dinin tayin edici rolü olan böyle bir işbölümü sosyal farklılaşma da toplum daima huzur, mutluluk içersinde olacaktır. Çünkü bu teşkilat gayr-i ahlaki olan fiillere müsaade etmiyeceği gibi mensuplarına tasavvufi ve dini şuur verdiğinden dolayı hep müsbet netice alması söz konusu olacaktır.

Mevlana'nın sema meclisinde emirlerin yanı sıra zanaat erbabından.esnaftan terzi, dokumacı, bakkal vb. bir çok kimseler bulunmaktadır.⁸² Bu da bize, ahilik teşkilatının dini,tasavvufi boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

⁸² Mevlana, Mektubat, s. 250